

29. Хижняк З. І. Історія Києво-Могилянської академії / З. І. Хижняк, В. К. Маньківський. — К. : Вид. дім «КМ Академія», 2003. — 184 с.

30. Чеховский В. Киевский митрополит Гавриил Бэнулеску-Бодони (1799–1803 гг.) / В. Чеховский // Труды Киевской духовной Академии, 1904. — № 7. — С. 355–431; № 8. — С. 490–588; № 9. — С. 65–108; № 10. — С. 238–281.

Наталья Баранова

ПОЗИЦИЯ КИЕВСКИХ МИТРОПОЛИТОВ XIX ВЕКА ПО ИЗМЕНЕНИЮ ФОРМ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ КИЕВО-ПЕЧЕРСКОЙ ЛАВРЫ И КИЕВСКОЙ АКАДЕМИИ

В статье на основе анализа широкого круга источников предпринята попытка исследования деятельности киевских митрополитов XIX в. как священноархимандритов Киево-Печерской лавры и патронов Киево-Могилянской академии. Определена ключевая роль глав киевской митрополичьей кафедры в упадке этих двух выдающихся церковных и образовательных учреждений.

Ключевые слова: киевские митрополиты XIX века, Киево-Печерская лавра, Киево-Могилянская академия.

Natalia Baranova

ROLE OF KYIV METROPOLITANS OF XIX CENTURY In CHANGING FORMS OF ACTIVITY OF KYIV-PECHERSK LAVRA and KYIV THEOLOGICAL ACADEMY

The article is dedicated to the research on activity of Kyiv metropolitans in XIX century as Archimandrites of Kyiv-Pechesk Monastery and patrons of Kyiv Theological Academy. It is determined the key role of these church statesmen in the process of the decline of these great religious and aducationa institutions.

Key words: Kyiv metropolitans of XIX century, Kyiv-Pechersk Monastery, Kyiv Theological Academy.

УДК 94:31«18»

Олег Іванюк

ПИТАННЯ ЕТНІЧНОГО СКЛАДУ НАСЕЛЕННЯ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ДОПЕРЕПИСНИХ ФОРМАХ ОБЛІКУ В XIX ст.

У статті висвітлено історію становлення системи обліку населення в Російській імперії у XIX ст. Здійснено аналіз різних його форм, як то: переписні книги, ревізії, поточний промисловий і поліцейний облік тощо, які передували загальним переписам населення; акцентується увага на визначенні етнічної приналежності жителів імперії.

Ключові слова: переписні книги, ревізії, промислова статистика, поточний поліцейний облік, губернські статистичні комітети, звіт губернатора.

Упродовж XIX ст. у Російській імперії відбулося становлення системи обліку населення. Існуючі традиційні форми було поєднано зі світовим досвідом, інноваціями та напрацюваннями російських статистиків. Було сформовано державні й статистичні структури, завданням яких проголошувалася організація планового і ґрунтового аналізу демографічних та соціально-економічних характеристик населення. Імперська політика щодо національних окраїн стимулювала появу

в різних формах обліку позицій, які дозволяли визначати етнічну приналежність мешканців імперії.

Історіографія імперської доби основну увагу приділяла переписній операції 1897 р., оскільки це був унікальний для держави статистичний досвід. Допереписні форми відображалися в окремих порівняльних працях вчених істориків і статистиків. Так, пробному одноденному перепису 1874 р. в Києві було присвячене описове дослідження П. Чубинського [22].

Також заслуговують на увагу «Очерки по истории промышленной статистики в дореволюционной России и в СССР» М. Я. Воробйова, одного з провідних радянських статистиків, який від самого заснування працював у Центральному статистичному управлінні [3]. Основну увагу тут приділено методам фабрично-заводської статистики у Російській імперії, але разом з тим автор аналізує формування і роботу державних органів з обліку населення. У сучасній науці окремі форми обліку населення у Російській імперії відобразилися у регіональних узагальнюючих працях. Так, ревізійні переписи аналізувалися А. Гедьо, формування статистики в Україні висвітлював В. І. Качмала [9; 12].

Метою дослідження є висвітлення питання визначення етнічного складу населення в Російській імперії у допереписних формах його обліку. Відповідно до мети визначені такі дослідницькі завдання: проаналізувати допереписні форми обліку населення, визначити структуру системи обліку й функції відповідних статистичних установ, дослідити питання етнічного складу населення у допереписних формах обліку.

Первинними спробами обліку, які на той час задовольняли потреби держави, були так звані переписні книги та ревізії. Переписні книги велися з середини XVII ст., а саме: 1646–1648, 1676–1678, 1710, 1716 роках і містили статистичну інформацію стосовно Лівобережної України. Вони склалися з метою подушного оподаткування і характеризували чисельний склад жителів сіл та міст регіону. До уваги бралися такі основні характеристики, як майновий стан, рівень працевлаштування, рівень розвитку ремесел і землеробства.

У XVIII ст., за правління російського царя Петра I, було запроваджено ревізії. Виникнення ревізійних реєстрів (рос. «ревизских сказок») пов'язане з реформою оподаткування, розпочатою у 1718 р., коли подвірне оподаткування було замінено подушним, податі стали збирати «з душі чоловічої статі» [11]. Ревізійними реєстрами були охоплені такі суспільні верстви, як селяни та міщани. Загалом у Росії було проведено десять таких переписів: перша ревізія — 1722–1726 рр., друга — 1742–1756 рр., третя — 1761–1767 рр., четверта — 1781–1787 рр., п'ята — 1794 р., шоста — 1811 р., сьома — 1815 р., восьма — 1833 р., дев'ята — 1850 р., десята — 1856 р. Територію Наддніпрянської України охопили лише сім з них — з четвертої до десятої. Жодна російська ревізія не відповідала принципам загальності, одночасності та індивідуальності, що є визначальними для переписів. Відсоток облікованих відомостей щодо наявної людності не перевищував 95 %, а сам облік тривав роками.

Ревізії мали фіскальний характер і передбачали визначення соціальних характеристик, які дозволяли ефективно розподіляти запровадженій владою подушний податок. Матеріали ревізій подавали відомості про загальну чисельність населення, його становий склад, дозволяли визначати кількість міських та сільських мешканців. До ревізійних реєстрів особливо ретельно вносилися особи, які належали до верств, що підлягали оподаткуванню. Ті, хто належав до інших станів, рахувалися винятково для статистики. Подушний податок сплачувався за кількістю осіб чоловічої статі, зафіксованих останньою ревізією.

Тривалий час чіткого формуляра ревізійного реєстру не існувало. Починаючи з третьої ревізії, було запроваджено друкарський бланк реєстру, збільшено кількість показників, за якими обов'язково мала надаватися інформація про кожну особу. Остаточний формуляр склався лише з сьомої ревізії (1816). З цього часу ревізійний реєстр містив такі клаузули: назву губернії, повіту, села, графу з номером родини, її чисельність «за останньою ревізією», чисельність і склад тих, хто вибув і прибув та тимчасово відсутніх, підсумкову інформацію. У реєстр записувалася одна родина за іншою, на лівій половині аркуша — чоловіки, на правій — жінки, наприкінці документа ставилися підписи відповідальних осіб [9, 553].

З сьомої ревізії було розпочато часткову фіксацію етнічного складу. В основному це стосувалося сільського населення — іноземців-колоністів, наприклад грецьких і німецьких переселенців на південь України [9, 555–558]. У 1850 р. було проведено дев'яту ревізію. У «Обліковій відомості м. Маріуполя про наявне число душ купців і міщан...», була зафіксована 131 особа чоловічої і 98 осіб жіночої статі, серед яких «грецького сословія: мужеска — 101 и женска — 78 и русского: мужеска — 30 и женска пола 20 душ». Загальна ж чисельність населення міста визначалася у 1655 осіб чоловічої та 1501 жіночої, з них греків-чоловіків — 1483, міщанок грецького походження — 1484, а росіян налічувалося 35 осіб, з яких 17 чоловічої та 18 жіночої статі [9, 558–559].

Оскільки ревізії мали фіскальний характер, то населення намагалося свідомо приховати чисельність осіб чоловічої статі. Ще одним недоліком такого обліку була неодноразовість ревізій. Оскільки вони проводилися впродовж кількох років, це суттєво впливало на якість статистичного матеріалу. Ревізії не брали до уваги етнічний склад населення, за винятком хіба що тих категорій, етнічна приналежність до яких визначала розміри оподаткування. Тому можна дійти висновку про те, що системного й послідовного обліку етнічного складу населення не проводилося.

У XVIII ст. у Росії було започатковано промислову статистику. Постановою російського сенату від 31 січня 1724 р. всі промислові підприємства імперії зобов'язувалися подавати відомості про діяльність та забезпечення ресурсами [10]. У 1830 р. уперше з'явилася стала форма, за якою збиралася інформація. Вона містила позиції, покликані визначити загальну чисельність робітників на окремому підприємстві й кількість російських та іноземних майстрів, котрі там працювали [3, 11–12].

У 60-ті роки XVIII ст. після створення у сенаті першого департаменту, обов'язком якого було збирання відомостей про населення, було започатковано адміністративно-поліцейний облік населення. З цього часу значна увага приділяється церковному обліку, що існував у Російській імперії й раніше. Поступово нагромаджуються відомості по губерніях і єпархіях. Становлення системи поточного обліку відбулося наприкінці XVIII ст. Його завданням вважалося встановлення приблизної чисельності населення у період між ревізіями. Але адміністративно-поліцейний облік не можна вважати самостійним, бо він все одно спирався на ревізійні реєстри й церковний облік.

9 квітня 1778 р. сенатським указом губернаторам і намісницьким правлінням було вказано на необхідність щороку подавати відомості про кількість населення «у містах по губерніях їхньому віданню підпорядкованих» [19, 665]. Таким чином влада намагалася контролювати рух населення і своєчасно обліковувати переміщення мешканців у межах імперії. Відомості, що надходили, лише уточнювали результати ревізій і значною мірою дублювали їх. Указ не виконувався повною мірою, тому сенат змушений був продублювати своє розпорядження знову [18].

У зв'язку зі становленням систем обліку населення у країнах Європи й Америки, а також проведенням систематичних загальних переписів у США, Великобританії, Швеції упродовж XIX ст. у кріпосницькій Росії поступово сформувалися органи статистичного обліку, постала державна, галузева та земська (місцева) статистика. У 20-ті роки XIX ст. російський статистик К. М. Арсен'єв ініціював створення «Списків населених місць». У 1828 р. з цією пропозицією він звернувся до Міністерства внутрішніх справ, але отримав відмову з аргументацією, що такі «відомості не є необхідними». Згодом держава повернулася до його ініціатив. Приводом до початку робіт стала суперечка між Військовим міністерством і Міністерством внутрішніх справ щодо порядку фіксування відстаней між населеними пунктами.

У 1832 р. у структурі Міністерства внутрішніх справ було створено статистичний відділ,

керівником якого призначено К. М. Арсен'єва. 19 лютого губернаторам було розіслано циркуляр за підписами міністра внутрішніх справ Д. М. Блудова і голови статистичного відділу К. М. Арсен'єва щодо збирання інформації для «Списків населених місць» [15, 181–182].

У 1835 р. у відання статистичному відділу були передані губернські статистичні комітети, утворені законом від 20 грудня 1834 р. [7]. За своєю сутністю це були чиновницько-бюрократичні органи, які підпорядковувалися губернатору і забезпечували державні структури офіційними статистичними матеріалами [1]. До їх складу входили: віце-губернатор, губернські предводитель дворянства і прокурор, член духовної консисторії, інспектор лікарської управи й інші представників місцевої адміністрації. На думку М. Я. Воробйова, губернські статистичні комітети забезпечували виключно потреби губернаторів у інформації, що згодом вносилися до їхніх звітів [3, 8].

Основну роботу виконував секретар. Обліком у повітах керували члени-кореспонденти, а безпосередній збір відомостей проводили повітові поліцейні управління [3, 8]. Провідну роль виконували станові пристави, які безпосередньо й добували необхідну інформацію. Повітовим поліцейним управлінням ставилося завдання надавати відомості про кількість церков, монастирів, навчальних закладів, поселень, чисельність мешканців повітів і міст, які постійно проживають, і тих, хто прибув або вибув, тощо. Вся інформація подавалася до губернських статистичних комітетів і використовувалася потім у щорічних звітах губернаторів, які з 1831 р. почали складатися у чітко визначеній формі. Вони містили текстову частину та додатки. До них входили 27 відповідно пронумерованих відомостей. Показовими були додатки № 15 — «Статистичні відомості», № 23 — «Про стан народонаселення в губернії»; № 26 — «Про іновірців» [16, 71]. Завдяки роботі губернських статистичних комітетів статистичний відділ отримав необхідні відомості з 39 губерній. Але, не маючи можливості для публікації «Списків населених місць», він передав матеріали до Географічного товариства [16, 71].

Незважаючи на утворення губернських статистичних комітетів, переважна більшість державних установ збирала статистичну інформацію власними силами, спираючись на матеріали ревізій, церковний і поточний облік. Так, наприклад, Генеральний штаб здійснював губернські описи, які містили географічну, етнографічну та статистичну інформацію [2]. У 1837 р. Ф. П. Кеппен, працюючи у Міністерстві державних маєтностей, власноруч склав «Список населених місць Сімферопольського повіту Таврійської губернії» й реєстрове відомість поселень Таврійської

губернії. У 1844 р. він розпочав роботу зі створення етнографічного атласу, де різними кольорами були позначені поселення, в яких проживало «нерусское» населення [13, 96].

На межі 50–60-х років XIX ст. зростає необхідність у статистичних відомостях про населення імперії, що зумовлювалося початком у державі ліберальних реформ. Для керування звільненими з кріпацтва селянами й реалізації військової реформи необхідна була інформація, яка раніше не збиралася. Тому до роботи губернських статистичних комітетів почали залучати провідних місцевих науковців і краєзнавців. Наприклад, у Подільському статистичному комітеті з середини 60-х — до середини 80-х років XIX ст., окрім штату службовців, на громадських засадах працювали Й. Й. Ролле, М. В. Симашкевич, М. І. Яворовський та ін. [1, 519]. Переяславським земським статистичним бюро, яке узагальнило й опублікувало матеріали з селянської статистики, керував до 1899 р. Г. Г. Ротмістров [12, 163]. У Полтавському статистико-економічному бюро працював О. О. Русов. У другій половині 1900 р. він здійснив перепис населених пунктів губернії. Важливим внеском у світову статистику стали розроблені чернігівським вченим О. П. Шликевичем комбінаційні статистичні таблиці [12, 164].

Напередодні селянської реформи влада вирішила провести реорганізацію існуючої системи обліку. 4 березня 1858 р. було утворено Центральний статистичний комітет Міністерства внутрішніх справ (далі — ЦСК) [4]. Йому доручалися як самостійний збір і критичний аналіз статистичної інформації, так і перевірка та обробка матеріалів, які надходили від різних державних відомств. До його компетенції входили поточні статистичні роботи за дорученням міністра внутрішніх справ. Керував ЦСК директор, який одночасно був членом ради міністрів [4]. З 1 січня 1864 р. директором Центрального статистичного комітету став П. П. Семенов. Центральному статистичному комітету були підпорядковані губернські статистичні комітети.

За період з 1881 до 1894 р. ЦСК опублікував 19 випусків з демографії, які стосувалися європейської частини імперії, а також огляд розвитку питання про загальний народний перепис у Росії [14, 297]. Крім того, відповідно до доручення комісії з перегляду законодавства щодо євреїв, яку очолював граф К. І. Пален, було проведено роботу з обліку єврейського населення, яке входило до «смуги осілості». Результати оприлюднювалися у двох виданнях «Еврейское население и землевладение в юго-западных губерниях Европейской России, входящих в черту еврейской оседлости» й «Еврейская питейная торговля в России» [14, 298]. ЦСК аналізував матеріали, що стосувалися адміністративної статистики,

народної освіти, військових переписів, підтримував постійний зв'язок зі статистичними установами інших країн, виконував роботи за дорученням міжнародних статистичних конгресів [14, 302].

У 1863 р. було утворено Статистичну раду [5] та призначено її головою О. Г. Тройницького. До компетенції ради входили питання, пов'язані із розробкою методів збирання та обробки статистичної інформації у Російській імперії й спрямування досліджень у єдине русло. Їй доручалося обговорення програм статистичних операцій, що їх проводили державні установи: Генеральний штаб, Військове міністерство, Морське міністерство та ін., удосконалення способів досліджень, форм звітності. Відповідно до положення від 24 травня 1875 р., рада повинна була сприяти міністерствам щодо проведення робіт з адміністративної статистики. До її компетенції увійшли питання, пов'язані з розробкою програми проведення періодичних переписів [6].

19 червня 1870 р. імператор Олександр II затвердив новий порядок укладення губернаторського звіту [8]. На думку влади, ці документи повинні були стати «безпосереднім звітом государеві імператорові про добробут і потреби краю». За новим розпорядженням звіти поділялися на дві частини: безпосередньо звіт, де у лаконічному викладі містилося все, що цікавило імператора, й додатки, які набули вигляду «Обзора губерний і градоначальств». Звіти друкувалися у типографії. У додатках містилися відомості за розділами: «1) природні й продуктивні сили губернії та економічна діяльність її населення; 2) податки й повинності; 3) громадський благоустрій і добробут; 4) народне здоров'я і громадське опікування; 5) народна освіта; 6) результати періодичних переписів і відомості, які збираються не щорічно» [21]. Обліку населення стосувався пункт 1 розділу 1, де зазначалися показники народжуваності й смертності, а у заключній статті надавалися відомості про рух населення. Особливий інтерес становить розділ 6, де мова йшла про чисельний склад населення, віровизнання тощо. Цікаво, що у зв'язку зі скороченням чисельності інших народів було необхідно час від часу подавати інформацію про причини цього явища, вказуючи, чи це є результатом асиміляції з російським етносом, чи ні. Тому постає питання про джерела та достовірність цих відомостей, адже як поточний облік, так і локальні переписи не визначали етнічного складу населення.

Губернські статистичні комітети також працювали над переліком населених місць. У опублікованих цими установами наприкінці XIX ст. «Списках населених мест» подавався не лише перелік населених пунктів губернії, але й кількість дворів, статевий склад населення,

а підсумкові матеріали містили відомості про етнічний склад населення [20].

У 60-х роках XIX ст. губернські статистичні комітети разом з поточним обліком запровадили місцеві переписи населення. Вони відбулися у великих містах: Санкт-Петербурзі — 1864, 1869, 1881, 1890 рр.; Москві — 1871, 1882 рр. тощо. В Україні такі місцеві переписи відбулися: у Харкові — 1866 р., 1873 р., 1879 р.; Житомирі — у 1873 р.; Одесі — 1873 р., 1879 р., 1892 р.; Києві — 1874 р.; Миколаєві — 1875 р.; Ялті — 1894 р. Їхньою основною метою було визначення чисельності наявного населення, його соціального й професійного складу. Під час цих одноденних переписів було набуто неоціненний досвід проведення й розробки статистичної операції. Так, російський учений П. П. Семенов-Тянь-Шанський провів перепис у своєму маєтку в с. Гримячці Ранненбурзького повіту Рязанської губернії. На основі розроблених ним пробних листків для опитування було складено особливі формуляри, які й використовувалися під час проведення Загальноросійського перепису населення 1897 р.

18 грудня 1873 р. відбувся перепис у Житомирі. Статистичну операцію було підготовлено губернським статистичним комітетом і його секретарем В. П. Рогге. Чиновник не лише взяв активну участь у переписі, але й у 1875 р. опублікував «Отчет о деятельности Волынского Губернского Статистического Комитета в 1874 г.», де висвітлив його результати. Зі звіту дізнаємося, що основним критерієм визначення етнічного складу населення під час проведення статистичної операції було віровизнання. Матеріали перепису зафіксували, що загальна чисельність жителів міста становила 43 047 осіб, з них: іудеї — 44,84 %, православні — 32,53 %, римо-католики — 18,94 %, старообрядці — 2,42 %, лютерани — 0,92 % [17].

Одноденний перепис у Києві було проведено 2 березня 1874 р. з ініціативи київського, подільського і волинського губернатора О. Дондукова-Корсакова. Безпосередньо його реалізували науковці Південно-Західного відділу імператорського Російського географічного товариства. У 1873 р. було створено спеціальну комісію, до якої увійшли П. Чубинський (голова комісії), В. Антонович, В. Беренштам, Ф. Вовк та В. Рубінштейн. Також його підготовкою займався Розпорядчий комітет, який очолив голова від Російського географічного товариства Г. Галаган, та Спостережний комітет, до складу якого було включено 29 науковців відділу. Обробка й публікація матеріалів була здійснена П. Чубинським і С. Завойком [22]. Перепис провів дослідження складу населення міста за рідною мовою (основний критерій визначення національної приналежності, який згодом було покладено в основу

програми першого Загальноросійського перепису населення 1897 р.), віровизнанням, заняттями, рівнем освіти, дослідив міграційні процеси. Слід мати на увазі, що практика позначення етнічних груп в офіційному діловодстві імперії перебувала в процесі становлення. У матеріалах перепису за маркером «русские» могли розумітися не лише етнічні росіяни, але й українці та білоруси. Українці найчастіше маркувалися як «малороси». Стосовно нехристиянського населення часто використовувався маркер «інородці». Неточність позначення населення обліковцями часто пояснювався низьким рівнем етнічної самоідентифікації.

Важливий матеріал щодо чисельності й етнічного складу населення Харкова міститься у проведеному в 1879 р. одноденному переписі, під час якого була здійснена спроба визначити належність жителів міста до різних етнічних груп за ознакою рідної мови.

Але незважаючи на здійснені спроби, система обліку населення у пореформеній Росії перебувала у незадовільному стані. Основні причини полягали у ставленні до статистики як до витвору вчених, який є необхідним для західних країн і абсолютно не потрібний Росії. Вважалося, що обліком може займатися будь-який чиновник. Не існувало єдиної загальнодержавної цілісної статистичної системи. Облік регламентувався окремими, не пов'язаними між собою указами й постановами. Відсутнім був закон, який би визначав права місцевих адміністративних установ і органів самоврядування щодо накопичення й узагальнення статистичних відомостей. Не існувало чіткого розподілу повноважень між статистичними органами, які у різний час були створені державою. Тому одні й ті ж відомості збиралися установами з різних джерел і часто не лише не збігалися, але й були доволі суперечливими. Центральним установам не вдалося розробити єдині правила й методи обліку населення, тому відсутня була інформація про те, за якими критеріями губернські статистичні комітети, земства, державні установи проводять збір статистичних даних. Справа обліку ускладнювалася тим, що в Російській імперії жодного разу не проводився перепис населення, який охоплював би всю територію держави й базувався б на наукових принципах.

Отже, облік населення, який існував у Російській імперії XVIII–XIX ст., був неефективним. Адже ні колишні, звичні для країни ревізії, ні одноденні переписи, ні інші існуючі його форми не давали можливості провести точний підрахунок населення загалом на всій території держави, визначити його етнічний склад. Тому наприкінці XIX ст. Російська імперія змушена була змінити існуючу систему й перейти до проведення загальних переписів населення.

ДЖЕРЕЛА

1. Баженов Л. В. Поділля в науково-краєзнавчій спадщині В. К. Гульдмана (до 150-річчя від дня народження) / Л. В. Баженов // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного університету. — Кам'янець-Подільський : ОЮМ, 2004. — Т. 13 : Історичні науки. — С. 518–525.
2. Военно-статистическое обозрение Российской империи: Таврическая губерния. — СПб. : 1-е отделение Деп. Генерального штаба, 1849. — Т. XI, ч. 2. — 306 с.
3. Воробьев Н. Я. Очерки по истории промышленной статистики в дореволюционной России и в СССР / Н.Я. Воробьев. — М. : Госстатиздат. — 1961. — 132 с.
4. Высочайше утвержденное мнение Государственного Совета «Об устройстве Центрального Статистического Комитета при Министерстве Внутренних дел» // ПСЗРИ; Собрание Второе: 1825–1881. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1860. — Т. XXXIII (1758), ч. 1. — № 32 826 от 4 марта 1758 г. — С. 279–280.
5. Высочайше утвержденное Положение «Об устройстве статистической части при министерстве Внутренних // ПСЗРИ; Собрание Второе: 1825–1881. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1866. — Т. XXXVIII (1875), ч. 1. — № 39 566 от 30 апреля 1863 г. — С. 412–414.
6. Высочайше утвержденное Положение «О Статистическом Совете при министерстве Внутренних Дел, объявленное Сенату Министром Внутренних Дел» // ПСЗРИ; Собрание Второе: 1825–1881. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1877. — Т. L (1875), ч. 1. — № 54 742 от 24 мая 1875 г. — С. 548–549.
7. Высочайше утвержденные Правила для статистического Отделения при Совете министерства Внутренних Дел и Статистических комитетов в Губерниях // ПСЗРИ; Собрание Второе: 1825–1881. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1835. — Т. IX (1834), ч. 2. — № 7 684 от 20 декабря 1834 г. — С. 280–283.
8. Высочайше утвержденные формы или программы для составления губернаторских отчетов // ПСЗРИ; Собрание Второе: 1825–1881. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1874. — Т. XLV (1870), ч. 1. — № 48 502 от 19 июня 1870 г. — С. 856–865.
9. Гедьо А. Матеріали ревізійного перепису населення як джерело з історії іноземних колоністів Донбасу: за матеріалами Державного архіву Донецької області / А. Гедьо // Наукові записки. — К. : Ін-т укр. археології та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, 2009. — Т. 19, кн. 1. — С. 551–562.
10. Именной объявленный из Сената указ «О предоставлении в Сенат полугодичных ведомостей о обучающихся в школах, о размножении фабрик, мануфактур и о горнах делах» // ПСЗРИ; Собрание Первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — Т. VII (1723–1727). — № 4447 от 31 января 1724 г. — С. 225–226.
11. Именной указ «О введении ревизии, о распределении содержания войска по числу ревизских душ, об определении воинских и избрании Земских Комиссаров для заведования всех сборов с крестьян для содержания войска, и с Земских Комиссаров в собираемых ими деньгах и припасах» // ПСЗРИ; Собрание Первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — Т. V (1723–1727). — № 3245 от 26 ноября 1718 г. — С. 597.
12. Качмала В. І. Зародження статистики в Україні / В. І. Качмала // Український історичний журнал. — 2008. — № 4. — С. 162–168.
13. Кеппен Ф. П. К столетнему юбилею рождения Петра Ивановича Кеппена / Ф. П. Кеппен // Русская Старина. — 1893. — Кн. IV, апр. — С. 88–106.
14. Общий обзор деятельности Министерства внутренних дел за время царствования Императора Александра III. — Санкт-Петербург, 1901. — [4], IV — 347 с.
15. Панин А. Г. «Списки населенных мест» Российской империи как исторический источник / А. Г. Панин // Археологический ежегодник за 1959 г. — 1960. — С. 179–192.
16. Пинаевский Д. И. Народонаселение дореволюционной России: источники и методы работы с ними : учеб. пособ. по спецкурсу / Д. И. Пинаевский. — Сыктывкар : Изд-во Сыктывкарского ун-та, 2003. — 71 с.
17. Рогге В. П. Отчет Секретаря Волынского губернского статистического комитета о деятельности комитета в течение 1874 года, читанный членом-секретарем комитета В. Рогге в годичном общем собрании статистического комитета 31 марта 1875 г. / В. П. Рогге. — Житомир. — 1875. — 50 с.
18. Сенатский указ «О присылке ведомостей из Губерний в Военную коллегию о числе ревизистских душ» // ПСЗРИ; Собрание Первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — Т. XX (1775–1778). — № 15 049 от 25 августа 1780 г. — С. 942–943.
19. Сенатский указ «О присылке Губернаторами и Наместническими Правлениями ежегодно в Сенат ведомостей о числе душ в городах по Губерниям в их ведомствах состоящих // ПСЗРИ; Собрание Первое: с 1649 по 12 декабря 1825 года. — СПб. : Тип. II Отд. Собств. Е. И. В. Канцелярии, 1830. — Т. XX (1775–1778). — № 14 733 от 19 апреля 1778 г. — С. 665–666.

20. Список населенных мест Киевской губернии. — К. : Изд. Киевского губернского Статистического Комитета, 1900. — 1896 с.; Список населенных мест Херсонской губернии и статистические данные о каждом поселении. — Херсон : Издательство губ. стат. Комитета, 1896. — Т. XXIV. — 582 с.; Список населенных мест Черниговской губернии по данным 1901 г. — Чернигов, 1902. — 188 с.
21. Центральный державный історичний архів України. — Ф. 442. — Оп. 534. — Спр. 421. — 54 арк.
22. Чубинский П. Обзор данных о населении города Киева по однодневной переписи, произведенной 2 марта 1874 года / П. Чубинский// Записки Юго-Западного отдела императорского Русского географического общества. — К. : Тип. М. П. Фрица. — 1875. — Т. II. — С. 188–218.

Олег Иванюк

ВОПРОС ЭТНИЧЕСКОГО СОСТАВА НАСЕЛЕНИЯ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В ДОПЕРЕПИСНЫХ ФОРМАХ УЧЕТА В XIX в.

В статье отражена история становления системы учета населения в Российской империи в XIX в. Осуществлен анализ различных его форм, таких как переписные книги, ревизии, текущий промышленный и полицейский учет и т. д., которые предшествовали общим переписям населения; акцентируется внимание на определении этнической принадлежности жителей империи.

Ключевые слова: переписные книги, ревизии, промышленная статистика, текущий полицейский учет, губернские статистические комитеты, отчет губернатора.

Oleh Ivaniuk

ISSUE OF ETHNIC COMPOSITION OF RUSSIAN EMPIRE'S POPULATION IN FORMS OF ACCOUNTING IN XIX CENTURY

The article discusses the history of the formation of a civil registration system in the Russian Empire in XIX century. It analyzes the variety of its forms such as census books, audit, current industry and police account, etc that had preceded the general census of the population; focuses on determining the ethnic composition of the population of the Empire.

Key words: census books, audit, industrial statistics, current police account, provincial statistical committee, report of the governor.

УДК: 930(477-25)

Olexandr Bon

UKRAINIAN HUMANISTS' VIEW ON KYIV IN EARLY TOTALITARIAN PERIOD

This article investigates the socio-cultural environment of Kyiv in early totalitarian period on the base of unpublished or little-known memoirs of the representatives of artistic circles and their correspondence.

Key words: early totalitarian period, memoirs, correspondence, humanitarian intelligentsia, socio-cultural environment, M. Donets, O. Doroshkevych, P. Kozytskyi, Y. Meitus, B. Kratko, V. Vasylo.

During the long period of existence of the Ukrainian people under the tsarist and Soviet colonial regimes an incomplete social structure has developed as in the Ukrainian nation, as in many other oppressed nations. Without the ruling political classes, which were non-nationalized, the intelligentsia had the leading role in state building and cultural creation. Ukrainian intelligentsia, including humanitarians, laid the foundations of the Ukrainian national revival in the nineteenth century, was the leader

of the national revolution and the struggle to preserve the statehood in 1917–1920. The Bolshevik authority that had already established in Ukraine had to consider the following fact. In view of this, the study of the deployment of Soviet power relations and intelligence is an urgent problem.

With the approval of the Soviet regime in Ukraine and losing Ukrainian national aspirations for their own state the center of nonviolent, moral support of Ukrainian nation to revived Russian Empire